

LONDON

William Lionel Wyllie, *Otvorenje Tower Bridgea*, 1895.

Jedan od najvažnijih velegradova zapadnih zemalja po svom je podrijetlu tvorevina susreta keltskih stanovnika britanskog otoka s Rimljanima. U tisućljeću prije Krista keltska su plemena s teritorija današnje Francuske naselila otok nazvan Britanija. Pojedini tragovi tog razdoblja sačuvani su do danas. Pouzdano svjedočanstvo o prostoru današnje metropole Velike Britanije pružili su Rimljani, koji su godine 43. poslije Krista zaposjeli južne krajeve njima nepoznata otoka. Spoznali su stratešku važnost utvrde na području razlivanja rijeke Temze (Thames), sedamdesetak kilometara uzvodno od ušća rijeke u Engleski kanal (fr. La Manche). Nisu dakako mogli slutiti da su pružili uzorak prema kojemu će kasnije nastati gradovi poput Antwerpena, Amsterdama, Liverpoola i Sankt Peterburga.

Izvor imena London jezikoslovci su našli u nazivu kojim su Rimljani obilježili jezgru grada: Londrium, prema keltskom Llyn Din. Popratni objekt bila je luka za rimske brodove, a u isti mah bitan čimbenik u kasnijem razvoju grada. Na britanskom otočju većina je gradova smještena uz obalu ili nedaleko od nje, no nijednom nije zemljopisni položaj postao takav važan za njegovu budućnost. U političkom a pogotovo u gospodarskom pogledu London je potisnuo sve pokušaje da se i drugi gradovi podignu na istu razinu. Previše je bilo faktora koji su budućoj prijestolnici zajamčili povlašten status: luka je bila sigurna, uvučena, a ujedno

dovoljno blizu europskom kopnu (s položajem u visini Antwerpe-
na u današnjoj Belgiji). Usto je razmjerno malena udaljenost od
ključne luke Dover, gdje se nalazi tjesnac kanala, s francuskim
Calaisom na drugoj strani.

Britanski se otok ne može potužiti da nije imao dovoljno
uzburkanu povijest. Rimljani su se sedamdesetak godina prije ra-
sapa Zapadnorimskog Carstva povukli, a otok su nastanila skan-
dinavska germanska plemena, napose Angli i Sasi, koji su svojim
imenima obilježili angloameričko nazivlje do danas. No Rim se
vratilo u novu, anglosasku državnu zajednicu na drukčiji način: kr-
šćanstvo je na otok dospjelo posredno, iz već prije kristijanizirane
Irske.

Godina 1066. postalo je područje jugoistočno od Londona
poprište invazije iz Normandije – s neslućenim povijesnim poslje-
dicama. Normani (izvorno također skandinavski Germani) popri-
mili su na tlu Franačkog carstva domaću kulturu i starofrancuski
jezik. Njihovim iskrcavanjem u Engleskoj i pobjedom nad An-
glosasima kod Hastingsa na Kanalu počinje novo burno razdoblje
engleske povijesti.

O tom događaju postoji svjedočanstvo u obliku osobito dra-
gocjene umjetnine. U normandijskom gradu Bayeuxu nastala je
– dobro sačuvana – golema tapiserija, istkana potkraj jedanaestog
stoljeća. Ona između ostaloga prikazuje prizore iz bitke u kojoj
je normandijski vođa Vilim Osvajač svojom bolje naoružanom
konjicom potukao anglosaksonsku vojsku. Likovni stil tapiserije
također je karakterističan iskaz srednjovjekovne umjetnosti: ploš-
no oblikovanje živim kolorističkim kontrastima i dekorativnim
dodacima pruža uvid u neperspektivnu sliku stvarnosti, u stil koji
djeluje naivno i rafinirano u isti mah.

Poznato je da je normanski vladar poslije pobjede pohrlio
prema Londonu, gdje je već postojala opatija Westminster, smje-
štena blizu središta grada. Za Božić iste godine Vilim je ondje

krunjen za kralja svih svojih podanika, dakle ne samo Normana. Simbol zajedništva nije ostao bez stvarnih konzekvencija: vladavina sljedećih kraljeva postupno je ukinula opreku između narodnosti; novo plemstvo nije ustrajalo na podjelama.

Posljedice procesa stapanja očituje se najjasnije na području jezika – s obilježjima koja vrijede i za današnji standard. Za taj jezik znakovita je razmjerno rijetka pojava: dvojstvo sraslih idioma. Engleski jezik, koji se formalno definira kao germanski, morao bi se prema svojim sastavnicama zapravo zvati anglo-normanski. Jezično sjedinjenje rezultat je duga procesa, u kojemu se, međutim, zadržala podjela idioma prema njihovim funkcijama u strukturi društva i svakodnevnom životu. Oni predočavaju razlike između staleža, starih i novih potreba, životne osnove i političke nadgradnje. Vlasti su za upravne spise davale prednost romanском (francuskom odnosno latinskom) elementu i tako u engleski jezik unijeli golem broj stranih sastavnica, više od pedeset posto ukupnog leksika. Stara osnova može se pak prepoznati na tako reći egzistencijalnim područjima. Priroda, osnovne ljudske djelatnosti, spolovi, tijelo – sve je to označeno riječima germanskog podrijetla. U dvama najvećim germanskim jezicima, engleskom i njemačkom, lako je, uz pomoć historijske gramatike, prepoznati duboku srodnost.

U kasnijem srednjem vijeku više nije bilo dvojbe o tome da je London na putu da postane neprijeporno središte Engleske, u političko-upravnom i ekonomskom pogledu. Ozbiljnih takmaca nije bilo, premda je mnoštvu manjih gradova također pripala istaknuta uloga, naprimjer Canterburyu, vjerski značajnom gradu južno od Londona. U krajevima na sjeverozapadu i sjeveroistoku od metropole, sedamdesetak odnosno stotinjak kilometara, nastali su pak gradići koji će kroz mnoga stoljeća obilježiti englesku duhovnu kulturu: Oxford i Cambridge, sa sveučilištima (osnovanima 1200. i 1209. godine) koja su sve do devetnaestog stoljeća bila

jedine univerzitetske ustanove u Engleskoj. *University of London* utemeljen je tek godine 1837.

Dok su stara sveučilišta bila zaokupljena metafizičkim i filološkim pitanjima, o političkim načelima i njihovu provođenju odlučivalo se u Londonu. Najvažniji dokument ustavnog značenja bila je latinski napisana *Magna Carta Libertatum* iz godine 1215. „Velika povelja slobode“ nije dakako mogla obuhvaćati pojam slobode u današnjem smislu. Bila je akt o sporazumu između kralja i plemstva, svojevrsan „Gentleman’s agreement“, koji jamči ravnotežu na vrhovima vlasti: kraljeva prestiža i plemićkih interesa. No ipak, Povelja dopušta tumačenje prema kojemu se u njoj naziru zameci političke budućnosti Engleske i Velike Britanije. U krugovima njezinih autora prvi se put pojavljuje ideja parlamentarnog sustava; pa i sama riječ „parlament“ (engl. *parliament*) potječe iz tog vremena. Današnji Domovi britanskog parlamenta imaju razloga prenijeti se kadšto u mislima u davnu prošlost. Međutim, da predodžba o toj davnini na ispadne suviše skladna, treba upozoriti i na istinu da je *Magna Carta* u nekim razdobljima bila samo mrtvo slovo, na koje se nasilnički vladari nisu obazirali. Budući da govorimo o Londonu, treba istaknuti okolnost da se u tekstu izričito navode građani prijestolnice, naprimjer trgovci, kojima se jamče povlastice.

Taj je dio teksta znakovit s obzirom na stanje i na perspektive metropole u visokom srednjem vijeku. Sve se jasnije ocrtavala razvojnica koja je pokazivala da će London potisnuti zamisao o urbanom policentrizmu (kakav je bio karakterističan za neke druge europske zemlje, napose za Italiju i Njemačku). Engleski je glavni grad u tom pogledu usporediv s Parizom. No povjesničari upozoravaju na fakte prema kojima je London rastao znatno sporije: u navedenom je razdoblju imao oko pedeset tisuća stanovnika, upola manje negoli Pariz, s kojim je uhvatio korak tek kasnije.

VENECIJA

Canaletto, Primanje francuskoga veleposlanika pred Duždevom palačom, 1726/1727.

U poglavlju o tom gradu bit će razlika između sadržaja turističkih vodiča i kulturnopovijesnih razmatranja osobito očita. No bilježenje osnovnih historijskih činjenica o postanku te neobične urbane tvorevine dakako ne smije zanemariti nijedna knjiga, pa tako ni ova.

Budući da je poglavlje o gradu laguna posvećeno kulturološkim pojavama, a ne političkim, mogu slavnu ili neslavnu prošlost prikazati vrlo sažeto. Venecija postoji već tisućljeće i pol. Komuna je osnovana u ranom srednjem vijeku; jedna je od posljedica raspada Rimskog carstva. Na vrhuncu srednjeg vijeka taj grad na čelu s duždem i gradskim vijećem obilježen je na doista jedinstven način. *Repubblica di San Marco* stjecala je svoje bogatstvo isprva trgovinom s Bizantom i daljim azijskim zemljama. Svojom trgovinskom praksom usporediva je s merkantilnim savezom Hanze na Sjevernom i Baltičkom moru. No postupno je izgradila moćnu mornaricu, nadzirala istočnu (hrvatsku) jadransku obalu, Cipar, Kretu, gotovo cijeli Levant. To je potrajalo do provale Turaka i propasti Bizantskoga Carstva. U doba renesanse u Italiji, u šesnaestom stoljeću, Venecija počinje gubiti svoju ekonomsku snagu, ali ostaje čimbenik na visokoj kulturnoj razini. Može se reći da je svoj umjetnički razvoj platila gubitkom svoje moći.

To, međutim, ne znači da su vojne i diplomatske djelatnosti *Repubbliche* posve mirovale. Bilo je sukoba sa sjevernim

talijanskim gradovima, posredničkih misija, naprimjer u organizaciji obrane Beča od Turaka potkraj sedamnaestog stoljeća. Potučeni kod Beča, Osmanlije su samo još uzimali gubeći jedan teritorij za drugim. Venecija je bila zadovoljna što je bar donekle mogla tome pridonijeti, smatrajući to kasnim oblikom odmazde. Ali razmjerna stabilnost potrajala je samo jedno stoljeće, *settecento*, koje je bilo doba osobito rafinirane kulture. Godine 1797. Napoleon je dokrajčio venecijansku neovisnost. Prepustio je grad Habsburškom Carstvu, u čijem je sastavu ostao do 1866. kad je nakon referendumu ušao u sastav novoosnovane Kraljevine Italije.

Natuknicu sam već spomenuo. Veliko doba venecijanske kulture počinje u godinama političke dekadencije. Od sredine šesnaestog stoljeća grad postupno raste do vrhunskih dometa na području slikarstva, glazbe, književnosti, a sve to u ozračju profinjanih oblika društvenoga života imućnih slojeva. Opis te kulture ispunit će u ovoj knjizi najveći broj stranica posvećenih Veneciji. No prikazi ostaju jednostrani ako nema osvrta na drugo lice grada: dvojbeno, zlobno, lažno. S pravom se može ustvrditi da je grad karnevala i drugih krabuljnih priredbi osebujna alegorija dvoiličnosti. Toga su kritički Mlečani bili itekako svjesni. Ukratko, Venecija nije samo grad Tiziana i Tintoretta, opere, Vivaldia i Albionia nego i tlo polusvijeta, varalica, opsjenara, ambijent Casanove i Cagliostro, poslije i grad morbidne atmosfere, za koju je simbol novela *Smrt u Veneciji* Thomasa Manna.

Sve su te suprotnosti bile istodobne, a usto dijelom uzajamno isprepletene, tvoreći zaista jedinstvenu cjelinu na uskom prostoru. Venecija je s obzirom na razmjerno skroman broj stanovnika, bila svojevrsan koncentrat: usredotočenje stvaralačke snage na uskom prostoru. Grad je uvijek bio ispod predodžbe o svjetskim metropolama. Treba imati na umu da je Venecija i u doba svog najvećeg procvata imala u prosjeku između osamdeset i sto trideset tisuća žitelja (ovisno o kretanjima kobnih zaraznih bolesti poput kuge i

kolere, infekcija koje su bile posljedica mletačkih dodira s dalekim zemljama).

Ne treba tumačiti da je iz metodoloških razloga nemoguće prikazati sve aspekte venecijanskoga života od povijesnoga značenja. Simultanost predočavanja ima svoje posve jasne granice. Mogućnost da joj se približimo pružit će šesnaesto stoljeće.

Glazba i slikarstvo najblistavije su tekovine Venecije. Književnosti pripada nešto manja uloga. No da ne bude nepravde, neka na čelu kulturalne smotre bude osvrt na djelatnost koja je u tom gradu već u šesnaestom stoljeću, nedugo nakon Gutenbergova revolucionarnog izuma, bila bogato zastupljena – tiskarstvo.

Mehanička reprodukcija tekstova njemačka je tehnička tekovina. Društvene okolnosti, prije svega Lutherov reformacijski pokret, potakle su vrlo brzo širenje tiskarstva u većini europskih zemalja. Posebno su se isticali pojedini njemački gradovi (a Frankfurt na Majni i Leipzig postali su kasnije i centri europskoga nakladništva i međunarodnih sajmova knjiga), zatim Amsterdam, Lyon i Venecija. Premda je bilo prigovora iz konzervativnih krugova, mletačke vlasti nisu sprečavale tiskare, domaće i doseljene, da pokrenu svoje strojeve – iz različitih pobuda, što duhovnih što materijalnih. Tiskarstvo i nakladništvo dugo su bile neodvojive djelatnosti; proizvodnja knjiga i drugih tiskovina tekla je usporedo s razvijanjem prodajnih mreža. Nije, međutim, postojalo jedinstvo jezika i teritorija: u Njemačkoj su se mogle tiskati knjige na francuskom jeziku, u Amsterdamu, primjerice, na engleskom, a svugdje na latinskome.

U tom je sklopu osobito zanimljiv odnos između Venecije i hrvatskih krajeva, paradoksalan utoliko što je upravo Venecija, gospodarski i politički tlačitelj, pružila uporište hrvatskim piscima iz Dalmacije: Maruliću, Zoraniću, Hektoroviću i drugim autorima. Prvo izdanje Marulićeve *Judite* objavljeno je 1521. u Veneciji, a ondje je 1569. tiskan i prvi hrvatski roman, Zoranićeve *Planine*.

Na bogato ukrašenoj naslovnoj stranici, s dekorativno složenim mitološkim motivima, vidi se na impresumu *In Venetia*. (Mnoštvo podataka o mletačkom tiskarstvu i nakladništvu pruža neobično bogata monografija o historijatu knjige od Babilona do naših dana *Povijest knjige*, drugo, prošireno izd. Zagreb 2006, Aleksandra Stipčevića.)

Dolazimo od tiskovnog materijala, papira, do slikarskoga, do platna. Era velikoga venecijanskog slikarstva i – za Veneciju nove – renesansne arhitekture otvara bitno poglavlje u povijesti umjetnosti. Zaprema šesnaesto stoljeća, *cinquecento*, i proteže se do druge polovice *settecenta*. Imena su poznata, a mnoga reprezentativna djela mogu se vidjeti u galeriji venecijanske Akademije: Tizian, Bellini, Giorgione, Tintoretto, Lotto, Veronese, Tiepolo, Canaletto (s imenima koja su za te majstore uvriježena, premda se radi dijelom o skraćenim imenima ili nadimcima). Venecijanci šesnaestog stoljeća u prosjeku su samo nešto mlađi suvremenici najpoznatijih predstavnika Firenze i Rima Leonarda, Rafaela i Michelangela, no razlika u likovnoj koncepciji očita je. Nijedan ozbiljan prikaz povijesti umjetnosti ne propušta priliku za usporednu analizu.

Osobito dojmljiv uvid pruža djelo slavnog Ernsta H. Gombricha, Bečanina i engleskog profesora, koji je svoj prikaz cijele povijesti umjetnosti napisao u različitim verzijama na engleskom (*The Story of Art*) i njemačkom jeziku (*Die Geschichte der Kunst*), od 1950. u mnogim izdanjima. (Upozorenje na Gombricha potrebno je već i stoga što je njegova sažeta i strogo selektivna knjiga svjedočanstvo jezične, literarne vještine i sugestivnosti kakvu ne dostiže nijedno meni poznato djelo s tog područja.)

Odlučujuća tekovina mletačkih majstora u prvoj polovici šesnaestog stoljeća može se opisati pomoću opreke „crtež – boja“. Umjetnici firentinske škole nalazili su likovno polazište u crtačkom pogledu na motive, to jest u isticanju čvrstih kontura. Nije tek

slučaj što je jedan od njihovih predvodnika, Leonardo, autor go-
lema broja crteža. U Veneciji je pak otkrivena kompozicijska sna-
ga kolora, osvjetljenja i kontrasta u cijeloj paleti boja. Navodim
Gombrichove riječi: „Treperavo svjetlo nad lagunama, u kojemu
se razgrađuju čvrsti obrisi a jarke boje stapaju, možda je potaklo
venecijanske slikare da boji posvete veću pozornost nego što su to
dotad učinili slikari iz ostalih talijanskih regija. (...) To, međutim,
ne znači da na njihovim slikama nema biranih boja, naprotiv; ali
su samo malokad u koloru vidjeli bitnu mogućnost da pomoću
njega povežu različite oblike i predmete u cjelinu. Za venecijan-
ske majstore pak boja nije bila samo ures koji se pridodaje pošto
je slika već oblikovana na ploči ili platnu.“ (Preveo V. Ž.) Da pot-
krijepi tu spoznaju, autor opsežno analizira dva venecijanska rada:
Bellinievu *Madonu sa svecima* (oltarnu sliku u crkvi San Zaccaria)
i Giorgioneovu glasovitu *Oluju* (koju posjeduje Accademia). Nije
smisleno ovdje pratiti pojedinosti Gombrichovih suptilnih
razmatranja. Potrebno je, međutim, upozoriti na neke činjenice na
koje se on ne osvrće.

Upadljiva je naime sukladnost između likovnog i književ-
nog pristupa fenomenu venecijanskog svjetla. Broj vrijednih knji-
ževnih djela nastalih na domaćem tlu nije velik; kazališni komadi
osamnaestog stoljeća zapravo su najosebujni izraz venecijanske
kulture riječi. Ali postoje mnoga literarna djela ili privatni zapisi
stranih autora – od Byrona do Henryja Jamesa, Hofmannsthala,
Rilkea i Hemingwaya – koji posvjedočuju posebnost venecijan-
skog likovnog *cinquecenta*, atmosfersku izražajnost boje. Svi su
spomenuti autori na temelju različitih iskustava bili uvjereni u
jedinstvenost stvarnih lokalnih boja, u treperenje zraka, svjetla,
sjene, igre kolora na zidovima zgrada i u ozračju kanala. Grad la-
guna u isti je mah grad posebnih svjetlosnih doživljaja – u tome su
svi autori suglasni.

MÜNCHEN

Albrecht Adam, *Marienplatz u Münchenu*, 1839.

Venecija i München – to su prividno dva posve različita svijeta. No veze se ipak mogu pouzdano utvrditi. Bavarska metropola znatno je mlađi grad od Venecije, koja je oko sredine dvanaestog stoljeća, dakle u doba kad se München tek počeo oblikovati kao grad, već bila snažan čimbenik na Sredozemlju. Statutom je bavarski grad potvrđen tek potkraj trinaestog stoljeća. Prilika je za kratak osvrt na ime grada. Jedva tko dvoji o etimologiji koja se osniva na sintagmi „zu den Mönchen“, što znači „u kraju gdje su redovnici i samostani“. Samostana je bilo mnogo na njemačkom jezičnom području; bez njih ne bi bio moguć duhovni razvoj, osobito pismenosti, u cijelom ranijem srednjem vijeku. München se, međutim, sve do razdoblja baroka, isticao više kao svjetovno, gospodarski usmjerenom središte, srodno u tom pogledu obližnjem gradu Augsburgu.

Ekonomski pokretači bili su u kasnom srednjem vijeku snažno obilježeni mletačkom ekspanzijom prema sjevernijim predjelima Europe – a na tom putu nisu bili samo Beč i Salzburg nego i München. Nije teško zamisliti koliko su probitka trgovcima i gradu ukupno donosile bačve južnjačkog vina, vreće soli iz mediteranskih solana i skupocjene tkanine iz venecijanskih manufaktura.

Spomenuo sam Augsburg. Taj je grad, uz Nürnberg, bio tako moćno sjedište trgovine i bankarstva da je uspon Münchena neodvojiv od dominantne uloge susjednoga grada, koji je, za razliku

od politički ovisnog Münchena, nekoliko stoljeća uživao status autonomnog „slobodnoga grada“, poput Hamburga i Bremena na sjeveru Njemačke. I on je trgovinski bio usko povezan s Venecijom. U petnaestom i šesnaestom stoljeću gradskim je vijećem posredno upravljala bankarska obitelj Fugger, koja je raspolagala tolikim kapitalom i bila tako utjecajna da i u današnjim povijesnim prikazima bankarstva zauzima omašno poglavlje. Fuggerovi su, nadmašujući čak i talijanske banke, bili u spomenuta dva stoljeća utjelovljenje renesansnoga kapitalizma: ubrzo su stekli plemstvo, financirali dinastičke uspone, papu, izbore kraljeva, i dakako ratove u srednjoj, zapadnoj i južnoj Europi.

Osvrt na Augsburg i bankarsko uporište bio je potreban jer usporedba između susjednih gradova očituje važne uvide u neke povijesne okolnosti. Premda je Augsburg u razdoblju renesanse neko vrijeme bio mnogo moćniji od Münchena, povijest se opredijelila za današnju bavarsku metropolu. Dok je ona danas milijunski grad, sjedište Fuggerovih prestao se nakon rasapa te neobične građanske dinastije razvijati onako snažno kao susjedni grad. Augsburg danas nije mnogo veći od recimo Splita, premda posjeduje zamašan industrijski kapacitet.

Vraćajući se Münchenu, upozoravam da će ovo poglavlje biti posvećeno napose estetskoj kulturi, dakle onoj sastavnici fizionomije grada koja se neposredno tiče i hrvatske kulture. S tog motrišta bavarski glavni grad (a u dugim razdobljima i prijestolnica) privlači posebnu pozornost prvi put kad je glazbeni život u njemu reprezentirao jedan od najvećih skladatelja europske renesanse, Flamanac Orlando di Lasso. Nakon boravaka u Italiji, gdje postiže prve uspjehe i godine 1555. u Veneciji objavljuje opsežnu zbirku svojih skladbi, prihvaća poziv bavarskog vojvode Albrechta Petoga da preuzme dužnost dvorskog i crkvenog kompozitora i ravnatelja. Od 1556. pa do svoje smrti 1594. živio je i djelovao u Münchenu.

U usporebi s Palestrinom, drugim velikim majstorom kasnijega *cinquecenta*, Orlando je svestraniji i plodniji skladatelj. Dok je rimski autoritet svoja najbolje djela stvorio na području crkvene zborne glazbe, Flamančev se opus danas vrednuje prema njegovim prinosima razvoju zahtjevne svjetovne glazbe (premda je napisao i golem broj duhovnih djela). S Palestrinom ga pak povezuje ne samo sličan životopis nego i isključivost u izboru zvukovnoga tijela: obojica su skladala samo za ljudske glasove; instrumentalnih djela u njih nema. Imamo li na umu postupno osamostaljenje instrumentalne glazbe u nekim drugim zemljama, naprimjer u Engleskoj (sjetimo se Dowlanda iz poglavlja o Londonu), suočeni smo kod münchenskog i rimskog majstora sa spregom individualnih sklonosti i potreba društvene sredine u kojoj su djelovali.

Orlando je očitovao izrazit afinitet prema zahtjevnom pjesništvu. Njegovi se madrigali i šansone, od dvoglasnih do dvanaesteroglasnih, stoga uzdižu nad razinu talijanskih vilanela; skladao ih je na trima jezicima: francuskom, talijanskom i njemačkom. Od talijanskih pjesnika privlačili su ga Petrarca, Ariosto i Tasso, a od francuskih Ronsard i drugi predstavnici „Plejade“. To je važno napomenuti jer ne svjedoči samo o velikom individualnom senzibilitetu nego i o međunarodnoj povezanosti renesansne kulture, a u isti mah o spremnosti münchenskog dvora da prihvati duh stranih zemalja. Širenje internacionalnih veza bilo je u feudalnoj Europi ionako ugrađeno u dinastijske veze.

Sve do devetnaestog stoljeća, kad je bavarsko vojvodstvo postalo kraljevina, bavarski su gradovi znali očuvati visoku kulturnu razinu stečenu u prethodnim stoljećima, kad su u Nürnbergu djelovali Lassovi suvremenici „majstori pjevači“ (kojima je Richard Wagner podigao zaslužan spomenik svojom operom *Die Meistersinger von Nürnberg*). Međutim, u razdoblju baroka i rokoka bilo je doduše novih velebnih crkava i plemićkih palača

u Münchenu i oko njega, ali nije bilo tvorevina velikog međunarodnog značenja.

Ulazimo u veliko razdoblje koje obuhvaća devetnaesto stoljeće i početak dvadesetoga. Na vedutama i drugim likovnim ili urbanističkim svjedočanstvima iz vremena nakon Napoleonovih ratova, koji su zahvatili i Bavarsku, vidi se München kakav je po svom prostornom rasporedu ostao u biti sve do danas. Nakon rušenja gradskih zidina (prije nego u Beču i Parizu) nastao je vrlo skladan grad, koji se u današnjoj urbanističkoj literaturi ističe kao objekt uzornih rješenja: funkcionalnog rasporeda, dugih i prostranih avenija, markantnih reprezentativnih građevina, dobro zasnovanog smještavanja poveznih ulica usmjerenih prema rijeci Isar i njezinim obalnim parkovima, među kojima se osobito ističe takozvani Engleski vrt.

Poznato je da je grad Sankt Peterburg nastao odnosno izniknuo prema zamisli i volji jedne ličnosti, cara Petra Prvoga. München je tada, u osamnaestom stoljeću, već bio star grad. Nameće se ipak usporedba, premda se prema povijesnom slijedu i raznorodnosti historijskoga konteksta usporedba čini neutemeljena. Opravdane su ipak misaone paralele kad razmotrimo koliko su na razvoj bavarskoga grada i njegovu okolinu utjecale težnje dvojice kraljeva u devetnaestom stoljeću, Ludwiga Prvoga i njegova unuka Ludwiga Drugoga. Te se ambicije dakako nisu mogle ostvariti bez sposobnih državnih i gradskih političara, koji su se mogli osloniti na gospodarski napredno građanstvo, koje je umjelo iskoristi iznimno povoljan zemljopisni položaj grada na raskrsnici mnogih trgovinskih putova od Istoka prema Zapadu i Sjevera prema Jugu. Treba dodati da su odnosi između vladara i političara (u ustavnoj monarhiji) bili povremeno neskladni, što je uglavnom bila posljedica ekscentričnosti tih monarha. To se osobito isticalo za vladavine mlađega kralja. Zanos kraljeva, koji je bio napose estetske naravi, obuzet upravo arhitektonskim patosom, uspio je, međutim,

u izvođenju mnogih projekata pobijediti utilitarni, na ekonomiju i tehniku usmjeren mentalitet političkih resora. Jedno je svakako sigurno: da nije bilo umjetničke i reprezentacijske strasti tih bavarskih kraljeva, današnja bi građa za turističke vodiče, pismene i usmene, bila bi mnogo oskudnija. Vidjet ćemo da će naprimjer epizoda iz života Richarda Wagnera na posebno dojmljiv način pokazati povijesnu dalekosežnost sukoba mentaliteta.

No pred nama je prva polovica devetnaestog stoljeća. Neka od bitnih svjedočanstva o putu Münchena do jednog od velikih europskih umjetničkih središta počeo je i dosegao prvi snažan zamah za Ludwiga Prvoga, koji je vladao od 1825. do 1848. godine. Dragovoljno se odrekao prijestolja što zbog revolucijskih previranja u nekim europskim zemljama, a što zbog pritiska konzervativnih krugova koji su tu njegovu takozvanu aferu s mondenkom Lolom Montez smatrali sablažnjivom. Svoje vladarske godine mogao je naposljetku ipak procijeniti sa zadovoljstvom. Od estetsko-urbanističke vizije mnogošto se ostvarilo. Heinrich Heine, velik pjesnik i strastven rugalac, boravio je u Münchenu 1828, dakle tri godine nakon početka Ludwigove vladavine, te zabilježio s priznanjem da je prijestolnicom zavladao nov graditeljski duh, koji je stvorio velebne palače posvećene umjetničkom oblikovanju, bez nepotrebnih kompromisa s arhitektonskim navikama starijih vremena, napose s igrarijama u stilu rokoka iz osamnaestog stoljeća. Heine je zaboravio da je bilo građevina u maniri rokoka koje su odoljele unifikaciji, naprimjer ljetna rezidencija dvorac Nymphenburg, čijom se ljepotom posjetitelji grada i danas očaravaju.

Kraljevi su arhitekti zastupali dosljedno arhitektonski duktus klasicizma, s toga što je taj stil bio građevinski model razdoblja, napose u Napoleonovo vrijeme, ali i zbog toga što su kraljevima antičke reminiscencije bile osobito drage. Poznata je njegova sklonost prema klasičnoj starini, ali i prema ustanku Grka

protiv Osmanlijske vlasti. U tom je pogledu Ludwig Prvi bio duhovni saveznik Byronov, koji je stradao u doba narodnog ustanka u Grčkoj. U klasicističkom stilu podignuti su neki objekti koji su i danas reprezentativni, naprimjer Gliptoteka i Stara pinakoteka, likovni muzej posvećen starijoj umjetnosti i srodnim tvorevinama. Kasnije je sagrađena Nova pinakoteka, koja obuhvaća pretežno slikarstvo od romantizma do dvadesetog stoljeća, pa i mnoga anologijska djela europske umjetnosti.

Iz hrvatske perspektive je München dugo slovio napose kao grad slikarstva, premda je na početku dvadesetog stoljeća bio i grad Thomasa Manna i, povremeno, Richarda Straussa. Hrvatsko gledište, međutim, doista se osniva na tradiciji (koje naši slikari možda nisu bili svjesni). Dvije godine prije krunidbe Ludwiga Prvoga osnovano je Društvo likovnih umjetnika (*Münchener Kunstverein*), koje je desetak godina kasnije okupilo već više od dvije tisuće članova, isto toliko kao analogno berlinsko društvo, premda je pruska metropola po političkom i društvenom značenju daleko nadmašivala bavarSKU. Ponos Bavaraca na ulogu u arhitekturi i umjetnosti bio je važan simptom. Intelektualni su krugovi rado isticali umjetničko vodstvo svoga grada u sklopu njemačkih zemalja.

Premda je prije kasnog devetnaestog stoljeća ondje bilo malo slikara nadregionalnog ugleda (Karl von Piloty, povremeni boravci Švicarca Arnolda Böcklina), grad je nekim svojim reprezentativnim objektima privukao širu pozornost, osobito međunarodnim likovnim izložbama, na kojima su sudjelovali ugledni slikari iz drugih zemalja. Likovni saloni priređivali su se u Staklenoj palači, ustrojenoj prema londonskom uzoru.

Nakon abdikacije Ludwiga Prvoga vladao je petnaestak godina Maksimilijan Drugi, kralj koji nije imao velikih stvaralačkih pobuda, ali nije kočio put svoje prijestolnice prema kulturnom prestižu. Novo je poglavlje u münchenskoj povijesti započelo godine

1864, kad je preminulog Maksimilijana naslijedio Ludwig Drugi, koji je bio kralj do 1886, ali u posljednjim dvjema godinama samo nominalno jer je zbog duševne bolesti (ili navodne bolesti) bio pod nadzorom vlade, koja se užasavala zbog kraljeve rastrošnosti.

Svako kulturnopovijesno razmatranje o novijoj povijesti Bavarske i Münchena mora pokušati portretirati Ludwiga Drugoga, jednu od najosebujnijih ličnosti tadanje monarhističke Europe. Nijedan vladar nije bio tako fanatičan poklonik umjetnosti u svim njezinim očitovanjima da se nameće usporedba s ovisnošću o drogama. Neobično, artificijelno, gotovo bizarno – to su oznake nekih njegovih estetskih sklonosti. No dvije strasti posvema dominiraju u njegovu kratku životu: zanesenost arhitekturom i glazbom. Ukratko, taj je kralj bio utjelovljenje esteticizma koji duboko prezire narav intelektualnog i gospodarskoga pragmatizma.

Na području arhitekture privlačile su ga svi oblici historizma, to jest obnavljanja cijelog repertoara stilova iz prošlosti. Duboko u djetinjstvu senzibilnost seže ljubav prema glazbi, javno osvjedočena reakcijama na doživljaje izvedbi Wagnerovih opera *Tannhäuser* i *Lohengrin*. No u tim djelima nije ga očaravalo samo muzičko tkivo nego i fantastičan pjesnički i slikovni svijet.

Oprečnosti u kraljevoj ličnosti očituju se vrlo jasno ako se razmatraju neke iznenađujuće činjenice njegova životopisa. Kraljević se nije – kako bismo očekivali – ponašao ekskluzivno: studirao je na Münchenskom sveučilištu poput svih drugih studenata, koji su potjecali iz različitih slojeva društva, građanskog dakako. U prvim godinama svoje vladavine pokazao je u pregovorima o položaju Bavarske u povodu ujedinjenja svih njemačkih zemalja u Njemačko carstvo 1871. godine znatnu političku vještinu. Iznenadio je sve suvremenike koji su u njemu vidjeli samo apolitičnog sanjara. Ako je ustrebalo, nije bio samo esteta nego i državnički taktičar – sve do onih godina kad se posve predao svojim

fantazmagorijama. Postao je „weltfremd“, kako glasi njemački izraz za čovjeka koji gubi vezu sa stvarnošću.

Treba, međutim, istaknuti da je već mladom kralju pripalo posebno mjesto u povijesti europske, a to znači i svjetske glazbe. Riječ je o njegovoj istaknutoj ulozi u dalekosežnoj okolnosti u Wagnerovu životu i stvaralaštvu. Godine 1864. prijetila je skladatelju zbog rastrošna života i velikih dugova pljenidba (i zatvor) pa se nakon bijega iz Beča, gdje je neko vrijeme boravio, našao kao beskućnik. U prtljazi imao je samo dva kapitalna djela, opere *Tristana* i odlomke *Majstora pjevača*. Čuvši za skladateljeve nevolje priskočio mu je bavarski kralj u pomoć, želeći mu se odužiti za duboke doživljaje što su mu pružila ranija majstorova djela. O cijelom toku zbivanja postoji pouzdana dokumentacija. Kralj ga je pozvao da bude njegov gost, što je Wagner dvije godine i bio primivši i zamašne novčane svote iz Ludwigovih osobnih sredstava. No najvažniji događaji uslijedili su u godinama 1865. i 1868, kad su Münchenu praizvedeni *Tristan und Isolde* i *Die Meistersinger von Nürnberg*. Bez prijevora se može ustvrditi da je bavarska metropola u godini premijere *Tristana* – bez kojega je nezamisliv razvoj moderne opere pa djelomice i orkestralne glazbe – bila središte muzičkoga svijeta, prolazno čak i ispred Beča, glavnoga grada u povijesti muzičke klasike. *Tristan* bi bio dakako i drugdje izveden, ali da je premijera bila u rukama najboljih glazbenika, svakako je kraljeva zasluga. Isto to vrijedi za *Majstore pjevače*.

Osvrt na posljednje godine vladavine kralja-sanjara može biti kratak jer se golemi dvorci u historističkim stilovima (neogotici, neorenesansi i neobaroku) koje je dao sagraditi nalaze izvan Münchena, u raznim krajevima Bavorske. Nije mogao slutiti da će upravo ti dvorci stotinjak godina kasnije postati svjetska turistička atrakcija. Nema, naprimjer, japanskog turista koji u svojoj kameri nema snimke tih objekata. No već su nakon kraljeve smrti njegove sinestetske vizije očarale suvremenike. Najvažnija su

SANKT PETERBURG

Étienne Falconnet, *Bakreni konjanik*, 1782.

Danas se malokad izvodi opera *Car i tesar* (*Zar und Zimmermann*, 1837) Alberta Lortzinga, djelo njemačkoga scenskog romantizma. Libreto te „komične opere“ napisao je skladatelj držeći se nekih povijesnih podataka. Naslovni je lik ruski car Petar Prvi, koji je pod pseudonimom Petar Mihajlov u godinama od 1697. do 1699. putovao po zapadnim europskim zemljama želeći upoznati tada u Rusiji nepoznate tehnologije, osobito u brodogradnji. Najviše su ga privlačile germanske pomorske zemlje, Njemačka, Nizozemska, Engleska. Tako se i operna radnja zbiva 1698. u nizozemskom Zaardamu. Lortzing je znao što zahtijeva vedro kazališno djelo pa je libreto začinio spletkama i ljubavnim zgodama koje vode sretnom svršetku. Djelo ne bi bilo više nego svojedobno uspješna tvorevina u povijesti opere da se ne uklapa u dug niz dramskih i epskih tekstova u kojima je središnji lik utemeljitelj Sankt Peterburga. Za razliku od većine europskih monarha, Petar Prvi urezao se u kolektivno pamćenje i daleko od domovine. Nedugo poslije smrti godine 1725. prozvan je nadaleko Petrom Velikim.

Njegova ličnost neodvojiva je od grada kojemu je posvećeno ovo poglavlje. Taj je historijat posebno značajan jer je kao urbanistički fenomen doista jedinstven, unikatan. Gradovi inače nastaju „organski“, podižu se i šire u dugim razdobljima, stoljetnim ili tisućljetnim. Petrov je grad, međutim, nastao doslovno na

zapovijed, jednim zamahom, uglavnom u prvih desetak godina osamnaestog stoljeća, epohe prosvjetiteljstva.

Mnogošto je neobično, iznenađujuće i gotovo bizarno u njegovoj povijesti. Smatram da se temeljna obilježja mogu najprikladnije označiti dvama pojmovima: *artificijelnost* i složen *internacionalizam*.

Oba su pojma obuhvaćena već u imenu grada. Peterburg je eponim, izraz careve namjere da se ovjekovječi. Ali riječ Sankt ima posebnu značenjsku težinu: to je signal privrženosti zapadnoj, latinskoj tradiciji, u oštroj suprotnosti sa staroruskom, pravoslavnim. Razumljivo je stoga da su konzervativni domaći krugovi, osobito u Moskvi, taj dodatak shvatili kao izazov. U širem smislu, pridjev je specifičan znak *internacionalizma* ili *kozmpolitizma* u duhu nove metropole.

Artificijelnost se pak očitovala od samoga početka, kad su u močvarno tlo zabijeni prvi stupovi, na način srodan gradnji Venecije dvanaest stoljeća ranije. Carev politički pothvat nije se obazirao na uobičajena načela građevinske prakse. Petar nije odabrao povoljan položaj jer mu je strateški položaj bio važniji od svega drugoga. I on i njegovi pomoćnici bili su svjesni toga da su tektonski uvjeti vrlo nepovoljni. Golemi su naponi, najbolnije iskazani u ljudskim žrtvama, uloženi u oblikovanje temelja pomoću kamene i drvene građe na lagunskom tlu oko razgranatog ušća rijeke Neve u Istočno more. Prema svjedočanstvima suvremenika, car nije nadgledavao radove samo u imperijalnoj pozi nego povremeno i kao savjetnik koji je mogao pokazati vještine stečene u inozemstvu. Ukratko, Petar je nemilice provodio svoj naum što su ga diplomati nazvali ruskim „prozorom prema Zapadu“. Metaforu treba shvatiti vrlo široko, jer je pogled ili prozor bio namijenjen aktivnoj političkoj i gospodarskoj djelatnosti, nipošto samo pasivnom motrenju. Od početka je grad bio zasnovan i kao luka i brodogradilište, dakle kao baza za osiguranje nazočnosti snažne ruske

flote – u moru koje je dotad služilo samo mornarici skandinavskih zemalja i onih država u kojima je „Petar Mihajlov“ boravio.

Grad, proglašen službeno prijestolnicom Ruskoga Carstva godine 1712, zasnovan je kao novo političko i kulturno središte, pri čemu je naziv „središte“ zaista metafora, jer je nova metropola smještena na krajnjoj zemljopisnoj periferiji carstva. Sankt Peterburgu bila je namijenjena uloga da u svemu prednjači ispred tada još uvijek arhaične, boljarske Moskve. Car je težio za tim da svoj grad prožme modernim duhom ranoga prosvjetiteljstva u naprednim europskim državama, napose na području filozofske misli i znanstvenih tekovina. Pritom nije smatrao da je njegova predodžba o strogom apsolutizmu u opreci s liberalnim tendencijama, koje su nužne posljedice slobodnijih gospodarskih nastojanja, a pogotovo potrebno duhovno tlo za nove znanstvene spoznaje.

Treba imati na umu da je razdoblje vladavine Petra Velikoga epoha engleskih i njemačkih prosvjetiteljskih časopisa, empirističke filozofije Johna Lockea, glavnih djela njemačkih predstavnika racionalizma i filozofskog moralizma Christiana Thomasiusa i Christiana Wolffa (autora koje je Petar osobito cijenio). Opće misaone težnje sadržane su u znanstvenim eksperimentima i edukativnim projektima Gottfrieda Wilhelma Leibniza; u konstrukciji prvih oblika parnoga stroja, izumu živinog termometra, uporabi cjepiva protiv boginja, izradi prvog mikroskopa; u pokušaju da banknota, papirni novac, zamijeni kovani, odnosno zlato; u pripremi pomorske ekspedicije, po ruskom nalogu, u kojoj će Vitus Bering proploviti prolaz između Sjeverne Amerike i Azije (Beringova vrata). O Leibnizu bit će još pitanje govora.

To je dakle epoha u kojoj je počelo ostvarivanje Petrove vizije. Čvrst znamen bila je izgradnja tvrđave Petra i Pavla godine 1703. na desnoj, sjevernoj obali Neve. Preko puta, na lijevoj obali, počele su nicati zgrade koje danas pripadaju središtu grada. Grad se širio u idućim desetljećima gotovo geometrijski pravilno

zacrtan prema istoku, na osovini zapad-istok prema uskoro znamenitoj aveniji Nevski prospekt, koja se na dužini od četiri kilometra prostire do obale rijeke. Promišljenost urbanističkog plana (koji donekle podsjeća na Berlin) nije bilo lako provesti jer su otočići i jezera na gradskom tlu zahtijevali brojna dodatna građevinska rješenja. Kad se počela nazirati arhitektonika grada, car se našao pred novim izazovima. Glavni je bio naseljavanje prostora, dakle pretvaranje urbanističke zamisli u ljudsku stvarnost. Tvrdavama, administrativnim zgradama i stambenim kućama bilo je potrebno stanovništvo. Artificijelnosti su morali pomagati prisilni postupci: naseljavanje prema zakonskoj odredbi. Pokoriti su se morali svi slojevi društva, od plemića (koji su bili potrebni dvorskoj reprezentaciji) do fizičkih radnika, osobito za nadničarske poslove. Kako su manjkali posebno naobraženi stručnjaci, car je u metropolu pozivao inženjere i obrtnike iz inozemstva, pretežno iz njemačkih zemalja. Ta je tehnička kulturalizacija imala raznovrsne posljedice. O ulozi Nijemaca mogu se naći i književna svjedočanstva. U pripovijesti *Nevski prospekt* Nikolaja Gogolja pripovjedač ustvrđuje da su u Sankt Peterburgu gotovo svi činovnici, trgovci i obrtnici doseljeni Nijemci. Inačicu te tvrdnje sadrži autorova komedija *Revizor*, gdje se u dijalogima spominje okolnost da gradski liječnik Hristijan (Christian) Gibner teško može liječiti svoje bolesnike jer „ne zna ni jedne riječi ruski“.

Posljednja careva želja služila je naumu da se podigne međunarodni kulturni ugled njegova grada. Međutim, ona se nije mogla ostvariti bez pomoći iz inozemstva. Dekretom je 1725, u godini Petrove smrti, utemeljena u Sankt Peterburgu prva ruska Akademija znanosti – uz pomoć slavnoga njemačkog filozofa, matematičara i diplomata Gottfrieda Wilhelma Leibniza. Osnivač berlinske Akademije znanosti sastao se s ruskim carem čak triput, u Saskoj i na području današnje Češke. Neki su razgovori protokolirani pa se zna kakve je znanstvene i političko-administrativne

savjete Leibniz predlagao. Prilikom drugog razgovora Petar ga je odlikovao titulom Visokoga pravnog savjetnika svoga carstva. (Imao sam priliku vidjeti faksimil diplome: napisana je na ruskom jeziku.) Jedna od tema na audijencijama bila je zamisao o Akademiji. Kao uglednik u znanstvenim krugovima i vješt diplomat, Leibniz je uspio pridobiti pristanak nekih inozemnih znanstvenika da potpomognu ustroj Petrove ustanove.

Najpoznatije ličnosti djelovale su u Sankt Peterburgu tek nakon Leibnizove i careve smrti. Znakovito je za dugogodišnje usmjerenje Akademije da su među njima dva osobito istaknuta znanstvenika s područja matematike i fizike: germanofoni Švicarac Leonhard Euler i Daniel Bernoulli iz Groningena u Nizozemskoj. Najdulje je u ruskoj metropoli boravio Euler, koji je ondje i umro. Od 1730. bio je na čelu katedre za matematiku i fiziku. Niz je godina na istom položaju bio na Akademiji u Berlinu, na poziv pruskoga kralja Friedricha Drugoga (koji je poslije, poput Petra Velikoga, također prozvan Velikim). Vrativši se u Sankt Peterburg, ostao je ondje do smrti.

Zanimljivo je da je Euler prisutan i u povijesti hrvatske književnosti, doduše, koliko je meni poznato, samo u jednom djelu: u Krležinoj drami *Gospoda Glembajevi*. Radnja prvoga čina počinje dijalogom između Leonea i Angelike, a u tom se razgovoru Leone upušta i u razmatranja o povijesti znanosti „Našao sam noćas gore na ormaru u svojoj sobi jedno dobro achtundvierziger izdanje Eulerove Mehanike! Taj Euler gledao je sa svojim diferencijalom mnogo jasnije od Kanta! I to molim lijepo: četrdeset godina ranije! Eulerova Mehanika izdana je po prvi put u Sankt Petersburgu upravo sedamstotrideset i šeste! A Kritika je, ne varam li se, izdana negdje oko sedamstotina osamdeset i devete! (...) Ono apsolutno matematički kristalno, to je Euleru bilo jasnije četrdeset godina prije Kanta i Euler bio je logičniji i konsekventniji: on je sve Nepoznato izrazio formulom!“ (Citiram prema prvom,